

Iedereen kunstenaar? Repliek op René Boomkens

Bart Vandenabeele

René Boomkens' visie is rijk en veelzijdig en raakt een aantal belangrijke knelpunten betreffende het debat rond kunst en openbaarheid – een debat met verstrekkende gevolgen die het domein van de esthetica zeker overschrijden. Het is onmogelijk om alle punten die René aanhaalt zelfs maar aan te raken; ik zal me dan ook beperken tot een aantal zaken waarvan ik meen dat René er wat te licht overgaat.

René heeft gelijk: het gaat er inderdaad om 'openbaarheid zoveel mogelijk te stimuleren, zonder uitzicht op consensus, zonder uitzicht op culturele eenheid of sociale cohesie'.¹ Dat iedereen die dat wenst zoveel mogelijk van kunst moet kunnen genieten, impliceert echter niet dat iedereen ook een kunstenaar is. Zonder meer duidelijkheid over de concrete invulling van een dergelijk anti-elitair participatiebetoog, dreigen we te verzanden in een spel zonder regels, in een anything goes discours waarbij regels en criteria helemaal niet meer van tel zijn, zolang er maar zoveel mogelijk mensen 'aan de bak komen'.

Dat is geen doemdenken: deze opoffering van wat Kant reflectie en kritiek noemde, heeft al plaatsgevonden, niet in het minst in het domein van de visuele of beeldende kunsten. In dat gebied hebben een aantal kunstpausen en beleidsmakers – al dan niet in het zog van de Amerikaanse kunstfilosoof en -criticus Arthur Danto – geopteerd voor een totale anarchie: alles moet kunnen... Beuys zei het al: 'iedereen is kunstenaar'. Voor alle duidelijkheid: wat mij betreft kan en mag alles ook in de kunsten. De artiesten moeten het in de kunsten voor het zeggen hebben en er is terecht opgemerkt dat esthetici en kunstfilosofen – maar ook beleidsmensen – al te lang van in hun luie stoel hebben gekeurd en gediscussieerd zonder veel voeling met de actuele kunstpraktijk te hebben. (Ik zeg wel uitdrukkelijk 'zonder veel voeling met'; dat is iets anders dan 'zonder kennis te hebben van'.)

René reageert terecht zowel tegen hen die alleen dat kunst noemen wat ons dooreenschudt (Adorno, Horkheimer, VandeVeire & co.) als tegen de neo-conservatieven die zich enkel bekommeren om het vrijwaren van de canon en de burgerlijke en/of Christelijke moraal (Rorty, Vlaams Belang & co.). De vraag is echter of de positie die René meent te moeten verdedigen om aan dat dilemma te ontsnappen het kind niet met het badwater dreigt weg te gooien. Worden oorspronkelijke kunstenaars en hun werk niet geofferd op het altaar van de gelijkheid en de participatie? Bovendien, is de werkelijke keuze wel tussen of elitarisme à la Rorty en Adorno of iedereen mag meespelen?

Een belangrijk probleem is dat het participatiebetoog willens nillens de slogan 'Iedereen kunstenaar! Hoera!' lijkt te verdedigen. In dat verband is het interessant stil te staan bij een

concept dat al even controversieel is als belangwekkend en dat niet alleen door Immanuel Kant maar ook door John Stuart Mill – een filosoof die zelden of nooit wordt genoemd in discussies over esthetica en kunst – de voortreffelijke rol toebedeeld kreeg die het verdient. Het is een concept dat zozeer besmeurd is door romantische wanen en idealistische en elitaristische connotaties dat het (helaas) verloren dreigt te gaan in de hedendaagse, politiek correcte discussies over kunst en openbaarheid. Ik waarschuw u: het zal pijn doen aan de oren. Ik heb het over het concept 'genie'. John Stuart Mill schrijft in zijn schitterende *On Liberty* (1859):

Ik leg zoveel nadruk op de betekenis van het genie, en op de noodzaak om het de gelegenheid te geven zichzelf in denken en doen in vrijheid te ontwikkelen, omdat ik me er goed van bewust ben dat niemand dit standpunt in theorie zal ontkennen, maar omdat ik bovendien weet dat bijna iedereen er in werkelijkheid volkomen onverschillig voor is. Mensen vinden het genie iets heel moois, als het iemand in staat stelt een boeiend gedicht te schrijven of een mooi schilderij te maken. Maar in de werkelijke betekenis, die van originaliteit in denken en handelen, meent bijna iedereen in zijn hart dat dit heel goed gemist kan worden, ook al zegt niemand openlijk dat hij het niet bewondert. Helaas is dit te vanzelfsprekend om ons over te verwonderen. Originaliteit is nu juist iets waar onoriginale geesten het nut niet van kunnen navoelen. Zij kunnen niet inzien wat het voor hen zou kunnen betekenen; hoe zouden zij ook? Zodra zij inzagen wat zij eraan konden hebben, zouden zij origineel zijn. De eerste dienst die de oorspronkelijkheid hen kan bewijzen, is het openen van hun ogen; als dit eenmaal grondig is gebeurd, zouden zij een kans maken om zelf origineel te worden. (Mill 2005, 113).

Originale individuen, zo betoogt Mill in het derde hoofdstuk van *On Liberty*, hebben zowel intrinsieke als instrumentele waarde voor een samenleving (Vgl. Guyer 2005, 260-262): hun oorspronkelijke inzichten en creaties genereren nieuwe inzichten, opvattingen en werken. Oorspronkelijke geesten zorgen ervoor dat vastgeroeste dogma's (niet alleen religieuze, maar ook wetenschappelijke, esthetische en artistieke) aan het wankelen gaan en dragen ertoe bij dat mensen beter kunnen oordelen, handelen en eventueel zelf scheppen. Maar originele bijdragen kunnen er ook voor zorgen dat men de waarde van bepaalde inzichten en opvattingen beter zal onderkennen en rechtvaardigen, dat wil zeggen dat het absurd is om de kunstwerken die de tand des tijds hebben getrotseerd zonder meer overboord te gooien. Van de andere kant is originaliteit ook intrinsiek waardevol:

niet door alles wat zij aan persoonlijke trekken hebben te beknotten tot eenvormigheid, maar door deze op te kweken en naar voren te halen, binnen de grenzen die de rechten en belangen van anderen daaraan stellen, worden mensen edel en mooi om aan te zien; en omdat daden het karakter dragen van de mensen die ze doen, wordt het menselijke leven hierdoor tegelijk rijk, afwisselend en inspirerend. Het biedt een grotere rijkdom aan stof voor verheven gedachten en verheffende gevoelens, en versterkt de band die elk individu voelt met de soort, door het oneindig veel beter te maken om tot de soort te behoren (Mill 2005, 10).

Dit is een van de volgens mij waardevolle ideeën die door de door René geschetste impasse tussen of elitaire verheffing (in de marxistische zin van Adorno of de liberale van Rorty) of

democratische participatie onmogelijk nog gethematiseerd kan worden zonder de banvloek van zowel rechtse moralisten als linkse egalitaristen en collectivisten op de hals te halen.

Cruciaal is dat Mill de vrijheid en zelfs eigenzinnigheid van creatieve mensen verdedigt vanuit de gedachte dat de verscheidenheid van menselijke scheppingen een rijkdom vormt die we moeten koesteren. Geen oproep dus om zoveel mogelijk verschillende mensen aan hetzelfde spel – dat van de kunst – te laten deelnemen, maar een oproep om individuele creativiteit en genialiteit niet te onderdrukken in naam van de democratie en de gelijke kansen. Net die individuele rijkdom en diversiteit dreigt echter verloren te gaan in een betoog dat enkel oog voor de middelmaat heeft; een betoog dat elk beroep op de Verlichting, op de betekenis of schoonheid van een Rogier van der Weyden, een Giorgione of Shakespeare afdoet als oubollig, voorbijgestreefd of, erger nog, elitair.

De rijke diversiteit van creatieve individuen stimuleren is niet hetzelfde als suggereren dat alle (artistieke) expressies even waardevol zijn en dus moeten kunnen participeren aan het grote spel van de kunst. Wij zullen er dus over moeten blijven waken dat niet elk beroep op esthetische criteria en artistieke regels zomaar als onbeduidend of overbodig wordt afgedaan. Wie cultuurparticipatie wil doordrukken zonder mensen voldoende te vormen, zodat zij minstens nog een onderscheid merken tussen Bach en K3 of tussen Dürer en Eyskens[[Mark Eyskens is een Belgisch Minister van Staat die in zijn vrije tijd tekent en schildert. Niet onaardig misschien, maar in ieder geval niet zo sterk als Dürer.]], lijkt op het Ministerie van de Waarheid uit George Orwells 1984 dat de slogan 'Freedom is slavery, Ignorance is strength' huldigt (1984, 25).

Het grootste gevaar van een onkritisch participatiediscours – waar onze Vlaamse minister van Cultuur zich bijvoorbeeld aan bezondigt – is niet, zoals sommige conservatieve critici denken, dat daardoor om het even wat kunst kan zijn en dat de grens tussen hoge en lage kunst en cultuur bedreigd wordt, maar wel dat de kunstpraktijk een politiek correct spel zonder regels dreigt te worden, dat wil zeggen een spel waarin niets nog verboden is, behalve een beroep doen op de verworvenheden van een cultuur of traditie. Begrijp me niet verkeerd: ik pleit hier geenszins voor een nostalgische terugkeer naar de oude vaste waarden van schoonheid, waarheid en goedheid (al dan niet met hoofdletter). Ofschoon een kunstenaar uiteraard vrij moet zijn om met zijn werk naar schoonheid te streven, is het mij veeleer te doen om de kwalificering van de kunstpraktijken als spelen, dat wil zeggen activiteiten waarbij de deelnemers bepaalde regels volgen en waarin de vrijheid van de kunstenaar gewaarborgd dient te worden – de vrijheid om zijn originele bijdrage tot het spel van de kunst te leveren, net zoals een basketspeler in vrijheid moet kunnen shotten en dunken, een parlementslid in vrijheid moet kunnen stemmen, enzovoort.

Deze vrijheid is echter zo waardevol dat ze niet op het spel mag worden gezet door de afschaffing van elke mogelijk kritische evaluatie of appreciatie – ook niet wanneer dat in naam van democratische cultuurparticipatie of anti-elitarisme gebeurt. Dat de regels van het artistieke spel, zoals Kant zou zeggen, 'onbepaald' zijn, dat ze aan voortdurende veranderingen onderhevig zijn en eigenlijk niet definitief in begrippen te formuleren, kan geen vrijgeleide zijn voor totale anarchie en collectieve debilisering. Natuurlijk moet ook de vrijheid van pakweg Kristien Hemmerechts gewaarborgd worden om te schrijven en te publiceren. Het is echter dikwijls al te vaak het geval dat wie het – zoals Geerten Meijsing – aandurft om een zogenaamd moeilijk boek te schrijven, waarvan de lectuur niet gehinderd wordt door enige kennis van de filosofie van Plato en de Pythagoreeërs, voor hoogmoedige gek wordt uitgemaakt. (Ik verwijs uiteraard naar de bijzonder afwijzende houding van de critici voor Meijsings boek *De ongeschreven leer*.) Bovendien lijkt er – en dat is wellicht veel dringender –

sinds Marcel Duchamps urinoirs de musea onveilig maken, in het cultuurbeleid zo'n angst om nog enige goede smaak tentoon te spreiden, zo'n vrees om nog te beoordelen en om nog onderscheidingen tussen gepruts en vakwerk aan te houden, dat de kunst een spel zonder regels is geworden, waardoor de hedendaagse kunst haar geloofwaardigheid compleet dreigt te verliezen.

Dat de regels die de kunstenaar – al dan niet onbewust – volgt, onmogelijk definitief te formuleren zijn, staat buiten kijf. Kant wist al dat de regels die het genie volgt tijdens zijn scheppende activiteit uit de 'natuur' stammen en dat de kunstenaar, begiftigd met ingenium, zich niet bewust is van de regels die hij bij zijn creatieve handelingen volgt. Zo uitzonderlijk is dat trouwens niet: ook als wij fietsen hoeven wij geen logaritmes te doorlopen om ervoor te zorgen dat we niet vallen. Dat kunstenaars de regels van hun activiteit zelden of nooit bewust kunnen formuleren, hoeft echter niet te impliceren dat er in de kunst geen regels (meer) gevolgd en geleerd hoeven te worden. Zoals Wittgenstein reeds opmerkte: 'als je wilt weten of iemand in zijn handelen een regel toepast, moet je niet nagaan of hij die regel kan formuleren, maar moet je nagaan of het zinvol is om een onderscheid te maken tussen een juiste en een foute manier van handelen' (vgl. Winch 1990, 58, en ook het schitterende artikel van [Hans Maes van 2004, 124](#) ^[1]) waardoor ik mij hier onder laat inspireren). Het probleem is dat, als alles toegelaten is in de kunstwereld, er geen fouten kunnen worden gemaakt en als er geen fouten meer kunnen worden gemaakt, dan kunnen er ook geen 'correcte' handelingen meer worden voltrokken.

De werkelijke impasse van vandaag is dan ook niet de tegenstelling die René schetste tussen elitaristische en moralistische verheffing versus democratische gelijke kansen, maar veeleer het dilemma tussen een conservatief reactionair model dat zich nostalgisch op Bach en Rembrandt beroept (bij wijze van verzet tegen die verderfelijke hedendaagse kunstenaars) en een naïef participatiemodel dat al wie zich als een beetje kunstenaar kan voordoen en wat kunststukjes kan opvoeren na twee weken tot de nieuwste Van Gogh uitroept. Analoog: de keuze tussen een basketreglement dat nooit verandert, ook al veranderen de spelers, de medische en sportieve inzichten of een spelletje dat in naam wel basketbal heet, maar waar alles is toegestaan en dus niets nog juist of fout kan zijn: waar men mag lopen met de bal in de hand, de tegenstander desnoods onbestraft mag neerknallen, kan scoren door een pingpongballetje in iemands oogbol te naaien, of weet ik veel... Als dat inderdaad de impasse is waarin wij verzeild zijn geraakt, dan ziet het er bedroevend uit.

Mijn punt is dat beide alternatieven verwerpelijk zijn: het eerste (conservatieve, nostalgische) model wijs ik af, omdat het te weinig recht doet aan de oorspronkelijke creativiteit van het individu die een motor van vernieuwing, verrijking en vooruitgang betekent voor alle mensen: de conservatieven beperken zich tot het afwijzen van al wat nieuw en vreemd is; de voorstanders van het tweede (egalitaristische) model zijn even verdacht, omdat ze uit angst om als rechts of conservatief gebrandmerkt te worden, vaak te weinig rekening houden met de dringende nood van vorming en opvoeding van individuen in een complexe samenleving; onder het mom van democratisering en 'gelijke kansen voor iedereen' dreigen ze het kind met het badwater weg te gooien. Niet alles wat 'vreemd', 'spectaculair' of (godbetert) 'leuk' is, is meteen ook kunst en dat wordt vandaag wel eens vergeten.

Ik sta nog even stil bij het laatste egalitaristische alternatief, omdat het dat laatste is wat René – nogmaals, niet geheel onterecht – verdedigt. Het probleem met dat laatste model – als het tenminste in zijn extreme vorm wordt toegepast – is dat wij geen onderscheid tussen goede en slechte kunst meer kunnen maken, omdat men elk beroep op goede smaak en 'traditionele' esthetische of artistieke criteria al bij voorbaat verdacht maakt en bijvoorbeeld als

conservatief of eurocentrisch bestempelt, wat aanleiding geeft tot een politiek correct denken dat niet langer duldt dat men originaliteit en genialiteit als belangrijke waarden erkent en verdedigt.

De gesignaleerde problemen kunnen we bovendien verbinden met het belang dat wij aan oorspronkelijkheid en genialiteit dienen te blijven hechten: originaliteit – en dus grote kunst – kan onmogelijk nog tot stand komen in een maatschappij die alle spelregels afschaft en zo elke mogelijkheid tot oorspronkelijke creativiteit en esthetische appreciatie overboord gooit. Kant wist al dat genialiteit er niet alleen in bestaat om zelf oorspronkelijke grote kunst voort te brengen, maar gaf terecht aan dat de werken van genieën zelf nieuwe creativiteit voortbrengen, zelf dus de regel of het voorbeeld vormen voor de verdere ontplooiing van ongebonden individuele creativiteit. Een kunstwerk zal dus niet enkel op grond van regels tot stand komen, maar heeft ook een exemplarische waarde die ervoor zorgt dat (in principe) iedereen van het kunstwerk kan genieten. Oorspronkelijkheid is met andere woorden individueel en sociaal: creatieve individuen genereren nieuwe creatieve impulsen en hun werk heeft een socialiserend effect.

Indien men echter elk beroep op criteria en regels opgeeft, en er zich alleen om bekommert om zoveel mogelijk mensen in de musea en de theaterzalen te krijgen, zonder de mensen via onderwijs en andere kanalen bewust te maken van de regels van het spel dat kunst heet, dan zie ik het nut van die participatiedrang niet in. Meer zelfs, op die manier verzanden we in een (niet alleen artistiek maar ook politiek) gevaarlijke spiraal van een collectivistisch massadenken waarbij dat wat de media propageren – als een Ministry of Truth, zoals in Orwell's 1984 – het overneemt van werkelijk kritische en creatieve individuen die nog belang hechten aan de betekenis die kunst voor mensen heeft en die niet wensen mee te draaien in de mediacarroussel van Jan Fabre en Charles Saatchi.

Dat iedereen de kans moet krijgen om deel te nemen aan de rijkdommen van onze cultuur (of culturen) is juist. Maar dat mag niet ten koste gaan van de kwalitatieve ontplooiing van oorspronkelijke individuen door absolute tolerantie of, erger nog, complete anarchie: zoveel mogelijk mensen de gelegenheid bieden om te genieten van de werken van grote kunstenaars is van cruciaal belang, maar wanneer het regelloos gebeurt en niet is ingebed in een volwaardige onderwijs- en opvoedingsvisie en als men alleen oog heeft voor wat 'men leuk vindt', dan gaat het vergezeld van een homogenisering van de smaak ten koste van de vorming en ontplooiing van de individuele talenten. Dan onttaardt het ideaal van de participatie in de ergste vorm van willekeur; of men dan beweert de wil van God te voltrekken of die van de overheid maakt dan in feite geen enkel verschil.

Als wij het niet langer de moeite waard vinden om kritisch met menselijke creaties om te gaan, omdat 'er nu eenmaal geen vaste grenzen meer zijn tussen hoge en lage cultuur', dan bevinden wij ons nu al in Brave New World – en dat is een wereld waarin er van kunst al lang geen sprake meer is.

Bart Vandenabeele is hoogleraar aan de Vakgroep Kunst-, muziek- en theaterwetenschappen van de Universiteit van Gent.

Bibliografie

Boomkens, R. (2008). 'TELEVISION MADE ME WHAT I AM. Over kunst en het publieke

domein in tijden van globalisering', in: Esthetica [2]

Guyer, P. (2005). *Values of Beauty. Historical Essays in Aesthetics*. Cambridge: Cambridge University Press.

Maes, H. (2004). 'Arthur Danto en het einde van de kunst', in: B. Vandenabeele & K. Vermeir (red.) *Transgressie in de kunst. Jaarboek voor Esthetica 2004*. Budel: Damon.

Mill, J.S. (2005). *Over vrijheid*. Amsterdam: Boom.

Winch, P. (1990). *The Idea of a Social Science and its Relation to Philosophy*. London: Routledge.

Geplaatst op 4 augustus 2008

1. René Boomkens: Television made me what I am [3].

© Estheticatijdschrift.nl

Gedownload van de pagina's van <http://www.estheticatijdschrift.nl>

Links:

[1] <http://www.estheticatijdschrift.nl/2004>

[2] <http://www.estheticatijdschrift.nl/magazine/2008/artikelen/television-made-me-what-i-am-over-kunst-en-het-publieke-domein-tijden-van--0>

[3] <http://estheticatijdschrift.nl/magazine/2008/artikelen/television-made-me-what-i-am-over-kunst-en-het-publieke-domein-tijden-van--0>